

Katarzyna Miłek*

Gnieźnieńska Szkoła Wyższa Milenium

 <https://orcid.org/0000-0003-4603-4604>

e-mail: katarzynamilek@op.pl

Honorata Marmurowicz**

Gnieźnieńska Szkoła Wyższa Milenium

 <https://orcid.org/0009-0009-0093-5870>

e-mail: honia696@wp.pl

Kształtowanie kompetencji językowych dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym

https://doi.org/10.25312/2083-2923.23_03kmhm

Streszczenie: Artykuł określa podstawowe koncepcje rozwoju mowy dziecka. Analiza poszczególnych jego etapów połączona jest z przedstawieniem sposobów stymulowania poprzez działania rodziców, opiekunów, a następnie nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Opanowanie przez dziecko elementów języka stanowi o jego kompetencjach komunikacyjnych, a tym samym o skuteczności porozumiewania się w sposób adekwatny do zastałych warunków czy określonej sytuacji. Nieodłącznym elementem nabywania kompetencji językowych przez dziecko jest więc nie tylko bierne słuchanie i powtarzanie zasłyszanych słów czy zwrotów, ale także umiejętne włączanie dziecka w tworzenie własnego języka, budowanie słownika poprzez poprawianie i wzmacnianie

* Katarzyna Miłek – doktor nauk społecznych w zakresie pedagogiki. Adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych Gnieźnieńskiej Szkoły Wyższej Milenium. Obszary badawcze: kreatywność, edukacja przedszkolna, arteterapia. Autor wielu artykułów w czasopismach naukowych oraz monografiach.

** Honorata Marmurowicz – magister z zakresu edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Doktorantka Uniwersytetu Zielonogórskiego na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych. Studentka kierunku integracja sensoryczna z elementami terapii behawioralnej w Wyższej Szkole Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu. Przewodnicząca Koła Naukowego Twórczego Arteterapeuty działającego przy Gnieźnieńskiej Szkole Wyższej Milenium.

wypowiedzi. W artykule zwrócono również uwagę na konieczność stymulowania potrzeby mówienia dziecka, zwłaszcza w początkowej fazie kształcenia. Sposób i jakość przekazu informacji, kontaktu werbalnego z dzieckiem już od okresu prenatalnego ma dla jego rozwoju istotne znaczenie i może dać wymierne efekty w późniejszym czasie. Istotą artykułu jest przekazanie najważniejszych informacji związanych z kształtowaniem mowy u dzieci. Publikacja stanowi formę pomocy naukowej dla studentów pedagogiki oraz nauczycieli z zakresu edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Zawarte w niej treści służą także edukowaniu przyszłych rodziców, których wiedza dotycząca tak zaawansowanego i złożonego procesu, jakim jest rozwój mowy, powinna odgrywać znaczącą rolę w procesie wychowania i kształcenia nowego pokolenia.

Słowa kluczowe: kompetencje językowe, kształtowanie kompetencji językowych, etapy rozwoju mowy, fazy rozwoju mowy: czynna, bierna

Koncepcje rozwoju mowy dziecka były określane przez różne podejścia. Natywizm zakładał istnienie wrodzonych, biologicznie właściwych mechanizmów rozwoju mowy. Uznawał całkowicie spontaniczny sposób rozwoju odpowiednich struktur językowych przez przyswajanie ich dzięki genetycznym uwarunkowaniom rozwiniętym przez ludzki mózg, mający predyspozycje do rozumienia mowy. Wrodzony mechanizm odpowiedzialny za mowę ludzką wymaga stosownej dojrzałości kory mózgowej do podjęcia funkcjonowania zakodowanej czynności¹. Pomimo okoliczności przemawiających za słusznością takiej tezy należy zwrócić uwagę na uniwersalne formy dźwięków wydawanych przez niemowlęta wszystkich narodowości, pierwsze słowa małych dzieci budowane są z takich samych sylab przez dzieci na całym świecie, nawet systemy gramatyczne pierwszych wypowiedzianych zdań. Teorii natywistycznej zarzuca się pominięcie roli środowiska i sprowadzanie jej do roli impulsu do kształtowania aktywności werbalnej dziecka².

Spośród idei środowiskowych upatrujących mechanizmów kształtujących mowę w środowisku znane są: behawiorystyczna koncepcja Skinnera, poznawcza koncepcja Piageta, społeczno-pragmatyczna koncepcja Hallidaya. Koncepcje behawioralne tłumaczą uczenie się mowy przez dziecko w schemacie uwarunkowania instrumentalnego bodziec–reakcja–wzmocnienie. Osoba opiekująca się dzieckiem dostarcza poprawnych wzorów językowych, dziecko przez naśladownictwo je utrwała, okazanie zrozumienia po komunikacie dziecka jest nagrodą, a za popełnienie błędu stosowana jest kara. Koncepcja zakładająca czysto instrumentalne mechanizmy pozbawia roz-

¹ D. Wood, *Jak dzieci uczą się i myślą*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 106.

² M. Cywińska, *Opanowanie języka i mowy przez dziecko*, [w:] tejże, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 18.

wój mowy akcentu twórczości, jaki był dostrzegany w koncepcjach natywistycznych. Zaakceptowany charakter odtwórczy zachowań językowych wskazywałby na bierne używanie języka przez jednostkę³.

Istnieje tendencja upatrywania mechanizmów rozwoju mowy, które pochodzą z interakcji między znanymi koncepcjami, z zależności dostrzeganych między nimi. Obecnie poszukuje się przyczyn rozwoju procesu komunikowania się w kontekście środowiskowym, w którym rozwija się dziecko, nic nie ujmując wpływowi biologicznych warunków genetycznego wyposażenia organizmu⁴. Koncepcje ujmujące uczenie się języka przez dziecko w sposób twórczy podkreślają aktywność dziecka w stosowaniu środków językowych i ich przekształcaniu oraz dążeniu do tego, aby być rozumianym przez najbliższe otoczenie. Takie podejście akcentuje zaangażowanie dziecka w funkcjonowanie werbalne, ale też w czynności interpersonalne polegające na nawiązaniu interakcji⁵. Zauważana niemal we wszystkich koncepcjach stałość stadiów rozwoju mowy, językowych zachowań dzieci, prowadzi do ukonstytuowania schematu etapów rozwojowych.

W stadium zarodkowym życia człowieka fizjologicznie wykształcają się organy – narząd słuchu, mowy, które przyjmą w okresie dalszego rozwijania się płodu i życia dziecka funkcje odpowiadające za umiejętność słyszenia i komunikowania się z otoczeniem.

W okresie postnatalnym rozwojowi somatycznemu towarzyszy kształtowanie się mechanizmów językowych, które wpływają na zrównoważony rozwój kompetencji językowych. W pierwszych miesiącach życia człowieka następuje gaworzenie i uczenie się wypowiadania najłatwiejszych głosek. Kolejnym mechanizmem kształtowania się mowy ludzkiej jest przechowywanie, czyli gromadzenie informacji doświadczanych w tym czasie. Polega on na rozumieniu informacji, które będą użyte w późniejszym czasie. Kolejne mechanizmy to analiza i komutacja, odpowiedzialne za intensywny rozwój gramatycznej twórczości językowej przy niewielkim jeszcze zasobie słów w słowniku dziecka. Mechanizmy integracji i elaboracji występują podczas rozwoju kompetencji nie tylko językowych, ale i komunikacyjnych, kiedy dziecko zaczyna świadomie używać języka jako narzędzia do nawiązywania kontaktów.

Można wyróżnić za Kaczmarkiem⁶ takie etapy rozwoju mowy, jak:

- okres prenatalny – przygotowawczy,
- okres melodii – pierwszy rok życia,
- okres wyrazu,
- okres zdania,
- okres swoistej mowy dziecięcej.

³ Tamże, s. 19.

⁴ M. Kielar-Turska, *Rozwój sprawności językowych i komunikacyjnych*, [w:] E. Czaplewska, S. Milewski (red.), *Diagnoza logopedyczna. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012, s. 17–20.

⁵ M. Cywińska, *Opanowanie języka...*, dz. cyt., s. 20.

⁶ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988, s. 16–17.

Odpowiednio do wymienionych okresów rozwoju mowy wyróżnia się fazy ze względu na liczbę wypowiedzianych przez dziecko wyrazów:

- fazę przedjęzykową – przypadającą na pierwszy rok życia,
- fazę wypowiedzi jednowyrazowych – od 12. do 16. miesiąca życia,
- fazę wypowiedzi dwuwyrazowych – od 17. do 27. miesiąca życia,
- fazę wypowiedzi kilkuwyrazowych – od 20. do 40. miesiąca życia,
- fazę pełnych zdań – od 26. do 40. miesiąca życia,
- fazę opanowania podstaw języka do osiągnięcia pełnej kompetencji językowej – od 4. do 9. roku życia.

W okresie prenatalnym kształtują się centralne i obwodowe narządy mowy i słuchu. Tworzy się język, który jeszcze w okresie płodowym wzmacnia swoje umiejętności ruchów poprzez lizanie, ssanie, połykanie, potrzebne w życiu do artykułowania głosek. Tworzy się również narząd słuchu, który już w okresie prenatalnym odbiera dźwięki dobiegające ze świata zewnętrznego, w szczególności głos matki, dźwięki jej mowy oraz intonację⁷.

Okres melodii wyraźnie dzieli się na dwa podokresy. Pierwszy przypada na drugi i trzeci miesiąc życia, w którym dziecko głuży, nieświadomie wypowiadając spółgłoski i samogłoski oraz ich połączenia, artykułowane przypadkowo. Są one monitem dla otoczenia, że dziecko czuje się dobrze. Wcześniej dziecko wydaje tylko dźwięki płaczu i krzyku. Dźwięki głużenia, płaczu i krzyku są również wydawane przez dzieci głuche⁸. Na piąty, szósty i siódmy miesiąc życia przypada gaworzenie, polegające na świadomym powtarzaniu dźwięków mowy słyszanej z otoczenia. Jest to czynność wykonywana przy udziale słuchu, charakterystyczna tylko dla dzieci słyszących. Pod koniec pierwszego roku życia dziecko wypowiada i powtarza pierwsze słowa złożone z sylab *ba*, *ma*, *ta*, *da*. Dziecko zna swoje imię, próbuje je powtarzać. Rozumie ludzką mowę, co widoczne jest w wykonywaniu niektórych prostych poleceń. Pokazuje części swojego ciała, niektóre przedmioty⁹. W tym okresie niemowlę skupia się na słyszeniu charakterystycznych dla języka ojczystego cech, o ile jest to jedyny język, który odbiera z otoczenia¹⁰. Na tym etapie rozwoju mowy osoby opiekujące się dzieckiem mogą już je wspomagać. Pomocne jest mówienie z pauzami, z prawidłową intonacją. Tempo mowy powinno być nieco spowolnione, niektóre głoski wypowiedziane nieco dłużej, wzmacniane akcenty, zmieniana wysokość i tonacja głosu. Takie składniki mowy pozwalają niemowlęciu na lepszy odbiór mowy i wyodrębnienie poszczegól-

⁷ A. Obrębowski, *Podstawowe wiadomości filo i ontogenezy oraz anatomii narządu słuchu*, [w:] A. Pruszewski, A. Obrębowski (red.), *Audiologia kliniczna. Zarys*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego im. M. Marcinkowskiego, Poznań 2010, s. 46.

⁸ G. Gunia, *Terapia logopedyczna dzieci z zaburzeniami słuchu i mowy. Wybrane problemy teorii i praktyki surdologopedycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.

⁹ M. Ligęza, *Podstawy rozwoju języka i mowy dzieci*, [w:] T. Gałkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999, s. 33.

¹⁰ I. Kurcz, *Psychologia języka komunikacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 84–85.

nych składowych mowy¹¹. W tym okresie kształtuje się u dziecka słuch fonemowy, który umożliwia odróżnianie poszczególnych głosek¹².

W fazie wyrazu dziecko wypowiada wszystkie samogłoski oprócz *ę* oraz *a*, spółgłoski *m*, *t*, *b*, *k*, *d*, czasem *ś* oraz *ć*, pozostałe głoski wymawia, zastępując je łatwiejszymi zamiennikami. Pod koniec drugiego roku życia wypowiada kilkadziesiąt słów, z których zaczyna budować zdania. Podczas rozwoju mowy występuje zjawisko przewyższania percepcji nad możliwościami. Jest to zależność charakterystyczna dla procesu rozwojowego. W tym przypadku, jak mówi się o rozwoju kompetencji językowych dziecka, należy mieć na uwadze, że rozumienie słów wyprzedza użycie przez dziecko wyrazów rozumianych w mowie. Dziecko w tej fazie używa rzeczowników, w niewielkim stopniu określa niektóre czynności, używa kilku słów dźwiękonaśladowczych. Liczebność słów używanych w tym czasie przez dziecko jest stymulowana różnorodnymi czynnikami. Niezwykle ważne jest środowisko, w którym wychowuje się dziecko¹³.

W kolejnej fazie rozwoju mowy – w fazie zdania – dziecko opanowuje wypowiadanie trudniejszych głosek: *p*, *b*, *m*, *w*, *f*, *ś*, *ż*, *ć*, *ń*, *dź*, *k*, *g*, *c*, *t*, *d*, *n*, *j*, *ł*. W wieku dwóch lat zna tysiąc słów. Potrafi budować krótkie, trzywyrazowe zdania. Dziecko w tym okresie opanowuje gramatykę ojczystego języka, często w sposób twórczy poprzez analogię słyszaną w mowie potocznej, popełnia błędy gramatyczne. Wypowiedzi dwulatk są krótkie, najczęściej dwuwyrazowe.

Dziecko podczas okresu swoistej mowy dziecięcej nabywa umiejętności prawidłowego wypowiadania wszystkich głosek. W wieku czterech lat powinno wypowiadać *s*, *z*, *c*, *dz*. W wieku pięciu lat – *sz*, *ż*, *cz*, *dź*. Czterolatek powinien artykułować głoskę *r*. W tym czasie dziecko wypowiada się na różne tematy, zadaje codziennie dużo pytań, co jest przejawem rozwoju poznawczego. Zwiększa się zasób słownictwa – dziecko operuje rzeczownikami, czasownikami, przymiotnikami, przysłówkami, zaimkami. Zwiększa się umiejętność dostrzegania błędów w wypowiedziach innych ludzi. Etap ten pokrywa się z okresem edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej.

Sześciolatek powinien wymawiać prawidłowo wszystkie głoski. Podczas aktywności werbalnej prawidłowo buduje zdania pod względem gramatycznym, składniowym, z odpowiednio zachowaną intonacją, rytmem i melodią. Jeśli nie notuje się zaburzeń w rozwoju mowy dziecka, może ono pomimo wszystko dokonywać opuszczania, przestawiania, zamieniania głosek. Deformacje głosek, ich zniekształcanie, wypowiadanie międzyzębowo, bocznie, welarnie zalicza się do zakłóceń, a nawet zaburzeń w rozwoju mowy, które powinny być niwelowane na drodze terapii logopedycznej.

¹¹ S. Milewski, *Mowa dorosłych kierowana do niemowląt. Studium fotostatycznie-fonotaktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 67.

¹² M. Ligęza, dz. cyt., s. 35.

¹³ M. Kielar-Turska, dz. cyt., s. 45.

Język mówiony jest jedyną formą wypowiedzi małego dziecka i w wieku przedszkolnym. Dziecko powinno mieć możliwość wypowiadania się, określania swoich emocji i myśli. Musi w związku z tym opanować wszelkie formy oraz środki językowe. Uczy się mowy przez naśladowanie jej w kontaktach z najbliższą rodziną, a następnie ma sposobność rozwijania mowy w przedszkolu. Okres przedszkolny jest czasem intensywnego rozwoju mowy dziecka, a zarazem poziomu jego myślenia. Niezwykle ważny jest wzór mowy nauczyciela. Wpływa on na zasób słownictwa dziecka, a także na walory gramatyczne. Dziecko podczas edukacji przedszkolnej wzbogaca słownictwo. Mamy tu do czynienia ze słownikiem biernym i czynnym. Słownik bierny odnosi się do rozumienia słów, a słownik czynny do ich poprawnego wypowiadania. Rozwój mowy biernej kształtuje się, mówiąc do dziecka o wszystkim, co dziecko wokół siebie widzi i czym się zajmuje. Używając wielokrotnych powtórzeń, skłania się dziecko do utrwalania słów i ich rozumienia.

W zakresie poszerzania słownictwa należy używać wielu czasowników określających obserwowane czynności i procesy, rzeczowników i przymiotników określających omawiane cechy, okoliczników czasu i miejsca. Należy aktywizować słowne wypowiedzi dziecka. Bierny słownik dziecka to zasób słów, które dziecko rozumie, ale ich nie używa¹⁴. Zadaniem nauczyciela jest nawiązywanie rozmowy z dzieckiem przy każdej nadarzającej się okazji na drodze spontanicznego, przemyślanego, zorganizowanego dialogu. Kształtowanie kompetencji językowych odbywa się również poprzez organizowanie sytuacji edukacyjnych, które aktywizują dziecko, zachęcając do wyrażania własnych myśli, komunikatywnej mowy oraz swobodnych wypowiedzi.

W rozwoju mowy dziecka mogą wystąpić zakłócenia, czyli pewne odstępstwa od normy, które nie mają podłoża patologicznego. Zakłócenia nie mają przyczyn somatycznych ani psychicznych. Wynikają z pewnych dysharmonii rozwojowych, wolniejszego tempa rozwoju układu nerwowego lub z przyczyn środowiskowych. Są one zazwyczaj przejściowe, ustępują, normalizują się wraz z rozwojem dziecka i ogólnym wspomaganie wychowawczym środowiska rodzinnego, przedszkolnego. Do zakłóceń, które nie wymagają interwencji specjalisty, należy ubogi zasób słów, niektóre wady artykulacyjne, redukcja niektórych dłuższych słów, posługiwanie się wypowiedziami jednowyrazowymi lub zdaniami dwuwyrazowymi.

Na etapie edukacji przedszkolnej często występują zaburzenia mowy, które powinny być zdiagnozowane i zredukowane w ramach specjalistycznej opieki logopedycznej. Do symptomów zaburzeń należy zaliczyć brak mowy, zatrzymanie jej rozwoju, a nawet regres do wcześniejszych etapów rozwoju mowy. Zaburzenia mogą dotyczyć percepcji mowy i jej ekspresji. Wśród przyczyn wady wymowy wyróżnia się czynniki wewnątrzpochodne oraz zewnątrzpochodne. Najczęściej są to wady powodowane niewłaściwą budową lub funkcjonowaniem aparatu mowy, lub zaburzenia

¹⁴ E. Zyzik, *Mowa dzieci w wieku przedszkolnym i sposoby jej wspomaganie*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 2011, nr 20, s. 115.

słuchu fonematycznego. Świadomość wad i ich przyczyn ze strony osób wychowujących dziecko jest niezwykle istotna, gdyż powodują one trudności dziecka w funkcjonowaniu w szkole. Dziecko mające trudności w nauce czytania i pisania nie odnosi sukcesów w szkole. Prowadzi to do zaburzeń w rozwoju osobowości, tożsamości, samooceny i samoświadomości. Taki stan nie sprzyja wydolności umysłowej, co rodzi zaburzenia w kontaktach interpersonalnych.

Sześciolatek jest dojrzałym użytkownikiem języka, chociaż do tej pory tylko języka mówionego. Wkracza w świat pisma, którego kształtowanie w edukacji wczesnoszkolnej przyczynia się do świadomego poznawania reguł rządzących językiem. Dziecko sześciolatek posiada zasób ponad czterech tysięcy słów. Do dziesiątego roku życia dziecko uczy się złożonych reguł i zachowań językowych. Jest w stanie rozumieć i nadawać komunikaty językowe i komunikacyjne, posiada umiejętność używania języka stosownie do sytuacji. Dla zapewnienia odpowiednich warunków rozwoju dziecka, w tym jego mowy, należy podejmować w edukacji wczesnoszkolnej różnorodne formy i techniki pracy.

Sprawność językowa i komunikacyjna jest istotna ze względu na sam rozwój dziecka, ponieważ łączy się on ściśle z rozwojem procesów poznawczych i poznawaniem otaczającej rzeczywistości. Jego ważną rolę należy też podkreślić ze względu na funkcje psychospołeczne. Możliwość porozumiewania się z innymi ludźmi koreluje z poznawaniem kultury, budowaniem tożsamości, nawiązywaniem kontaktów interpersonalnych, poczuciem własnej wartości, satysfakcji ze skutecznego działania. Sukcesy odnoszone przez dziecko w sferze języka i komunikowania się mają decydujące znaczenie w przedszkolu, a potem w edukacji szkolnej¹⁵.

Kompetencje językowe to nieuświadomiona wiedza o języku, która będąc w użyciu podczas mowy, pozwala na poprawne tworzenie wypowiedzi. Jest to zatem sprawność wytwarzania wypowiedzi, ale również ich odbierania. Rozwój kompetencji językowych dziecka jest wyznacznikiem motywacji do świadomego poznawania języka, jego zasad i wartości. Nie pozostaje również bez znaczenia w kształceniu się w ramach języków obcych¹⁶.

Termin kompetencji językowej wiąże się ściśle z kompetencjami komunikacyjnymi. Są to umiejętności dotyczące posługiwania się językiem w sytuacjach społecznych. Dotyczą one sprawności tworzenia poprawnych zdań pod względem gramatycznym dostosowanych do pełnionych ról społecznych – widoczna w przypadku odpowiedniego dobrania środków językowych, sytuacji tworzenia wypowiedzi oraz celu, w jakim nadawca tworzy wypowiedź¹⁷.

¹⁵ M. Cywińska, *Wstęp*, [w:] tejsze, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 7.

¹⁶ M. Cywińska, *Opanowanie języka...*, dz. cyt., s. 14.

¹⁷ J. Porajski-Pomsta, *Umiejętności komunikacyjne i językowe dzieci w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993, s. 8–9.

Poziom umiejętności komunikowania się staje się wyznacznikiem dojrzałości do podejmowania edukacji na kolejnych szczeblach w systemie oświatowym. Na poziomie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej najważniejszym modelem wzoru komunikacji językowej jest nauczyciel¹⁸. Język pełniący nadrzędną rolę w rozwijaniu kompetencji językowych i komunikacyjnych pełni funkcje: komunikacyjną, ekspresyjną, reprezentacyjną.

Najsilniej zarysowana jest funkcja komunikacyjna, dlatego że język służy człowiekowi do wymiany doświadczeń, myśli, poleceń, spostrzeżeń, informacji. Komunikowanie się między ludźmi zmienia swój charakter w zależności od tego, czy wypowiedź jest odnoszona do mowy, czy do pisma. Komunikaty z użyciem mowy zmieniają się w zależności od odbiorcy, modyfikowane zgodnie z potrzebami uczestników aktu komunikowania się. Komunikowanie się za pomocą pisma ma inny charakter. Wypowiedzi pisemne są zazwyczaj przekazem do niewiadomej liczby odbiorców, bez wpływu nadawcy na kontekst i bez informacji zwrotnej¹⁹.

Kolejną istotną funkcją języka, ważną w rozwoju kompetencji językowych dziecka w okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym, jest jego funkcja poznawcza. Za pomocą składników języka i różnorodnych jego środków świat jest opisywany, tłumaczony, wyjaśniany i porządkowany. Dziecko poznaje świat za pomocą pojęć, nazw zjawisk i rzeczy, a słownictwo dotyczące tych nazw gromadzi i porządkuje, tworząc reprezentacje świata w zgromadzonych wyrazach²⁰. Język jest zatem środkiem do rozwoju myślenia²¹.

Ekspresyjna funkcja języka pozwala na ujawnianie stosunku do rzeczywistości. Stwarzając możliwości opisanie, nazwania uczuć nadawcy, daje sposobność wyrażenia swoich emocji, przeanalizowania i uporządkowania całej gamy przeżyć. E. Nęcka przypisuje w związku z tym językowi funkcję regulującą stany emocjonalne, co nasuwa zamienną dla ekspresyjnej nazwy – funkcję terapeutyczną w odniesieniu do jednostki²². Regulacyjny charakter wobec świata zewnętrznego przypisują mowie też inni psychologowie mówiący o rozwoju dziecka. A.I. Brzezińska uważa, że dziecko dzięki mowie jest w stanie poznawać i kontrolować świat swojej aktywności, szczególnie wyobraźni. Wraz z rozwojem mowy wzrasta możliwość wyrażenia swoich myśli, wyobrażeń, potrzeb, co pozwala na osiąganie coraz bardziej skutecznych sposobów działania, efektywnej komunikacji i funkcjonowania społecznego²³.

¹⁸ M. Cywińska, *Wstęp*, dz. cyt., s. 8.

¹⁹ Tamże, s. 15.

²⁰ D.J. Czelakowska, *Stymulacja kreatywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005, s. 64.

²¹ A.I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 186.

²² A. Falkowski, T. Maruszewski, E. Nęcka, *Procesy poznawcze*, [w:] J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015, s. 493–496.

²³ A.I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, dz. cyt., s. 188.

Znajomość roli języka w kształtowaniu kompetencji odpowiedzialnych za poznawczy i regulacyjny charakter sfery komunikowania stanowi zapewne priorytet w skutecznym działaniu opiekunów i wychowawców dziecka w wieku, gdy te umiejętności ulegają progresowi, licznym transformacjom jakościowym i ilościowym. Równie ważna jest świadomość kompetencji słuchowych, niejako pierwotnych w stosunku do kompetencji językowych. Zanim dziecko coś wyartykułuje, musi wykształcić kanały percepcji dźwięku mowy. Dźwięki gaworzenia w wieku niemowlęcym pochodzą z zestawu dźwięków słyszanych z otoczenia jeszcze w wieku prenatalnym, potem z okresu od urodzenia się dziecka. Na uwagę zasługuje więc rola opiekunów artykułujących mowę skierowaną w stosunku do dziecka. Kierują oni komunikaty dotyczące czynności, przedmiotów, nazywając swoją i dziecka aktywność, tworząc w ten sposób sytuację komunikacyjną. Na tym etapie pożądane jest wyzwalanie u dziecka samodzielnej aktywności, aby inicjować u niego słuchanie i wywołać jego komentarz dźwiękowy²⁴.

U dziecka dwu- i trzyletniego rozwija się umiejętność słuchowego identyfikowania i różnicowania melodii poprzez zapamiętywanie, doświadczenia z dźwiękiem śpiewanym, granym na prostych instrumentach, dźwiękiem wydobywanym przez manipulowanie przedmiotami i zabawkami dźwiękowymi²⁵. Pomimo niezakończoności rozwoju mowy czynności polegające na rozróżnianiu nowych słów, tworzeniu nowych konstrukcji werbalnych są możliwe dzięki kompetencjom słuchowym. Istotne we wspomaganiu rozwoju kompetencji słuchowych są odpowiednie zachowania osób dorosłych, opiekunów, nauczyciela. Komunikaty kierowane do dzieci powinny mieć odpowiednią do sensu intonację. Ważne jest utrzymywanie kontaktu wzrokowego z dzieckiem. Należy dziecku zapewnić klimat panujący w grupie przedszkolnej, aby ułatwić mu selektywność wypowiedzi z kontekstu napływających dźwięków²⁶.

Bardzo istotne w okresie adaptacji dziecka w przedszkolu jest to, aby miało ono zapewnione odpowiednie warunki do funkcjonowania na poziomie rozwijania percepcji słuchowej. Niezmiernie ważne są zabawy stymulujące percepcję z zakresu rytmiki, logorytmiki, rozwijania ruchowego, muzycznego. Ważną rolę pełnią zabawy tematyczne z dziećmi, z nauczycielką, dostarczające możliwość i potrzebę formułowania komunikatów. Nauczyciel powinien tworzyć atmosferę pełną życzliwości, okazywania szacunku rozmówcy. Należy zapewnić różnorodne rekwizyty i środki do inspirowania zabaw. Stosowane powinny być formy coraz dłuższych tekstów czytanych dzieciom, opowiadań, słuchania nagrań cyfrowych. Jest to niezmiernie ważne choćby

²⁴ J. Cieszyńska, *Od słowa przeczytanego do wypowiedzianego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001, s. 41.

²⁵ J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2008, s. 142.

²⁶ A. Jakoniuk-Diallo, *Warunki rozwoju słuchowej kompetencji komunikacyjnej małego dziecka*, [w:] M. Cywińska, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 145.

dlatego, że obecnie wychowaniu dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych towarzyszy wykorzystanie najnowszych technologii informatycznych. Jak powszechnie wiadomo, komunikacja wewnątrz sieci, teksty mówione i sposób ich przekazu niejednokrotnie odbiegają od norm ogólnie przyjętych i stosowanych w języku polskim. Najprościej mówiąc, werbalny przekaz treści zawartych w komunikatorach czy ogólnie dostępnych dla dzieci programach rządzi się własnymi prawami. Poprzez czytanie opowiadań, rozmowy sterowane pytaniami, wysłuchiwanie nagrań i każdy inny sposób prawidłowego przekazu treści dziecko od najmłodszych lat styka się z poprawnością językową. Dzięki temu nabywa umiejętności niezbędne do właściwego komunikowania się z otoczeniem, co zarazem ułatwia mu adaptację do nowych warunków. W późniejszym wieku przedszkolnym można stosować gry i zabawy dydaktyczne pozwalające rozróżnić coraz bardziej skomplikowane dźwięki z otoczenia, zabawy słuchowo-obrazkowe, samodzielne tworzenie rymowanek, uczestnictwo w formach dramy²⁷.

Należy dużą wagę przywiązywać do muzyki i jej wykorzystania w edukacji dzieci przedszkolnych, ponieważ sprzyja ona stymulacji słuchowo-ruchowo-werbalnej. Preferowana powinna być metoda logorytmiki, która łączy wspomaganie percepcji słuchowej, ćwiczy artykulację, dynamikę, intonację, ćwiczy aparat oddechowy, pozwala na kształtowanie percepcji słuchowej i werbalnej. W zakresie metodyki przedszkolnej zalecane są zabawy akcentujące ćwiczenia percepcyjno-ruchowe, które angażują percepcję polisensoryczną. Dziecko podczas zabaw muzyczno-ruchowych uczy się reakcji na zmiany tempa, melodii, różnicuje wysokość, natężenie, barwę melodii. Nie powinno również zabraknąć zajęć polegających na samodzielnym muzykowaniu. Dziecko potrzebuje doświadczeń dźwiękowych związanych ze swoim sprawstwem, wyrażaniem swoich emocji. Musi także czuć odpowiedzialność za stworzony przez siebie utwór oraz umieć odnosić się z szacunkiem do utworów słyszanych, granych przez inne osoby²⁸.

Podstawą skutecznego rozwijania kompetencji językowych dziecka jest kształtowanie uważnego słuchania, wymagające skupienia uwagi na rozmówcy, świadomego wysiłku myślowego odbiorcy, odczytania przekazów niewerbalnych rozmówcy, empatii polegającej na odczytaniu emocji nadawcy. W tym celu do repertuaru zajęć w edukacji przedszkolnej wprowadzane są ćwiczenia rozróżniania rodzajów dźwięków, kierunku napływu dźwięku, rozpoznawania piosenek po nuconej melodii, wystukiwanym rytmie, liczenia dźwięków, liczenia pauz, różnicowania dźwięków wysokich i niskich, cichych i głośnych.

Dzięki procesowi rozwoju biopsychosomatycznego i odpowiednim zabiegom wspomagającym dziecko w szóstym roku życia nabywa wrażliwość słuchu fizycznego i muzycznego, które implikują wykształcenie się słuchu fonematycznego. Odpowiada

²⁷ Tamże, s. 146–147.

²⁸ Tamże, s. 148.

on za umiejętność rozróżniania fonemów służącą do odróżniania cech poszczególnych głosek, wyodrębniania sylab, analizy fonetycznej słowa. To daje podstawy przygotowania do nauki pisania i wypowiedzania się w formie pisemnej.

Oprócz wspomagania rozwoju słuchu fonematycznego w edukacji przedszkolnej kształtowana jest umiejętność budowania wypowiedzi dzieci. Podejmowane są zajęcia z wypowiedzania się na temat ilustracji. W początkowej fazie dzieci uczą się wymieniać podmioty znajdujące się na ilustracji, następnie podejmują próbę opisu ilustracji, wymieniając stany, czynności wykonywane przez podmioty. Kolejnym etapem jest zauważanie i określanie związków przyczynowo-skutkowych wszystkich elementów znajdujących się na ilustracji. W podobny sposób analizowane są serie obrazków, historyjki obrazkowe. Zajęcia ulegają modyfikacjom – nauczyciel zaśladania ilustrację i pyta, co się na niej znajdowało. Dzieci mogą wymyślać inne zakończenie historyjki obrazkowej. Odpowiednio trudniejsze zajęcia, ale także z zachowaniem kolejności etapów, pojawiają się w edukacji wczesnoszkolnej. Ważne są pytania wspomagające nauczyciela, który za ich pomocą powinien pobudzać aktywność werbalną oraz wyobraźnię dziecka. Pytania powinny dotyczyć tego, co działo się wcześniej, co będzie potem, co nastąpi w dalszym czasie. Takie pytania angażują myślenie, a w dalszej kolejności werbalizowanie myśli²⁹. Na poziomie wczesnoszkolnym ćwiczenia powinny polegać na samodzielnym wymyślaniu zakończenia, samodzielnym układaniu historyjki, rysowaniu historyjki i następnie jej opowiadaniu³⁰.

Praca z ilustracją, serią obrazków i historyjką obrazkową jest wyznaczona przez cel kształtujący kompetencje narracyjne. Są one również wywoływane i usprawniane poprzez rozwijanie umiejętności opowiadania. Rozwijanie rozpoczyna się w zakresie edukacji przedszkolnej i jest kontynuowane podczas edukacji wczesnoszkolnej na wyższym poziomie leksykalnym. Dzieci tworzą słownik obejmujący poszczególne części mowy: rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, słowa określające czas, stany, uczucia towarzyszące, określenia dotyczące zdarzenia. Gromadzone powinno być słownictwo określające dynamizm, środki stylistyczne pozwalające ubarwiać opowiadanie, określające emocje. Istotna w kształtowaniu umiejętności opowiadania jest chronologia, umiejętność nadawania tytułów, kształtowania wypowiedzi logicznych, formułowania refleksji³¹. Opowiadania mogą być tworzone w oparciu o przeżycia dzieci, wydarzenia z dnia codziennego, oglądane bajki, filmy, czytane opowiadania i baśnie, odbyte wycieczki. Zawsze należy dziecku zwracać uwagę na zachowanie kolejności w opowiadaniu, w czym pomocne są odpowiedzi na kolejne pytania: Co było na początku? Co się działo potem? Jak to się skończyło? Dziecko w wieku przedszkolnym jest w stanie tworzyć opowiadania bez modyfikacji: dotyczące dnia codziennego, obejrzanych bajek, przeżyć znanych bohaterów. W okresie edukacji szkolnej potrafi

²⁹ M. Przetacznikowa, *Wiek przedszkolny*, [w:] M. Żebrowska (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1982, s. 444–445.

³⁰ M. Cywińska, *Rozwijanie...*, dz. cyt., s. 100.

³¹ Tamże, s. 101–102.

tworzyć opowiadania o różnorodnej tematyce: dotyczące przeżyć estetycznych wywołanych przeczytaną literaturą, filmami, programami w telewizji, a nawet na tematy będące wytworem fantazji³².

Równie ważne w kształtowaniu umiejętności językowych dzieci jest rozwijanie ich kompetencji konwersacyjnych. Podczas dialogu należy zwrócić uwagę na ukształtowanie towarzyszących aktywności, bowiem konwersacja wymaga od rozmówców nie tylko mówienia, ale również słuchania. Komunikat musi być przez odbiorcę odebrany, wysłuchany i zrozumiany. Analiza wypowiedzi jest ważna, bo wymaga logicznie sformułowanej odpowiedzi. Dziecko ma nabywać przeświadczenia, że musi uwzględniać punkt widzenia swojego rozmówcy, wyzywać się egocentrycznych zwrotów, używać formy prośby, pytania, zaprzeczenia. Zalecane jest używanie zwrotów grzecznościowych, jak również zwrotów podtrzymujących rozmowę zamiast powtarzania treści już wypowiedzianych. Na progu uzyskania poziomu dojrzałości szkolnej dziecko zyskuje świadomość, że należy nawiązywać do treści wypowiedzianych przez rozmówcę, rozwijać wypowiedź z wykorzystaniem wiedzy z doświadczeń i znanych wcześniej informacji. Jeśli rozmówcą jest nauczyciel czy pedagog, jego rola skupia się na podtrzymywaniu konwersacji, naprowadzaniu i dążeniu do budowania przez dziecko coraz dłuższych wypowiedzi. Zadawanie dodatkowych pytań, o ile dziecko skłonne jest do dłuższej rozmowy, ma za zadanie pobudzić rozmówcę do podjęcia jak największego wysiłku umysłowego a tym samym treningu kompetencji językowych i działań zmierzających do budowania i powiększania zasobu własnego słownika czynnego.

Kształtowanie umiejętności językowych dziecka obejmuje również szerokie zagadnienia związane z podstawami psychologicznymi i metodycznymi w zakresie czytania. Dziecko w przedszkolu rozpoczyna naukę czytania, a w klasie pierwszej nabywa umiejętności czytania ze zrozumieniem, co stanowi kolejny etap rozwijania kompetencji językowych.

Obecnie zarzuca się szkole, że nie rozwija umiejętności skutecznego czytania, skupiając się jedynie na technicznej stronie tej aktywności. W procesie rozszerzania umiejętności językowych w starszych klasach należy więc uwzględnić „strategię zajmowania się czytaniem”, polegającą na kształtowaniu emocjonalnego stosunku do tekstu, zachęcaniu ucznia do zgłębiania zagadnienia. Interesującą formą jest motywowanie dziecka do samodzielnego tworzenia własnych pamiętników, opowiadań, książek.

Na zakończenie należy podkreślić, jak duże znaczenie ma rozmowa nauczyciela z dzieckiem w przedszkolu, a następnie z uczniem w klasie szkolnej. Jest to niezmiernie ważna forma oddziałująca na kształtowanie się kompetencji językowych. Podstawą podejmowanej działalności nauczyciela jest dialog z uczniem. Jest on przekazem informacji, okazaniem zrozumienia, aktywizowaniem myślenia. Przyjęcie stylu dyrektywnego, pełnego instrukcji i poleceń staje się monologiem kształtującym jed-

³² Tamże.

nostronne kompetencje językowe. Nauczyciel powinien pokazać, jak się słucha innych, a więc przede wszystkim ucznia. Okazywanie zainteresowania tokiem myślenia ucznia, nienarzucanie mu poglądów i własnych ocen prowadzi do elastyczności rozwijających się kompetencji rozmowy. Należy pozwolić dziecku na ekspresję w wypowiedzi, odrzucić schematyzm, unikać przerywania i poprawiania. Korekta powinna mieć charakter odroczonej, niejawną, to znaczy nauczyciel powinien, parafrazując wypowiedź ucznia, dyskretnie dokonać podsumowania jego wypowiedzianych myśli³³.

Bibliografia

- Brzezińska A.I., Appelt K., Ziółkowska B., *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.
- Cieszyńska J., Korendo M., *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2008.
- Cieszyńska J., *Od słowa przeczytanego do wypowiedzianego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001.
- Cywińska M., *Opanowanie języka i mowy przez dziecko*, [w:] tejże, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Cywińska M., *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Cywińska M., *Wstęp*, [w:] tejże, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Czelakowska D.J., *Stymulacja kreatywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005.
- Falkowski A., Maruszewski T., Nęcka E., *Procesy poznawcze*, [w:] J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015.
- Gunia G., *Terapia logopedyczna dzieci z zaburzeniami słuchu i mowy. Wybrane problemy teorii i praktyki surdologopedycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.
- Jakoniuk-Diallo A., *Warunki rozwoju słuchowej kompetencji komunikacyjnej małego dziecka*, [w:] M. Cywińska, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014.

³³ Tamże, s. 105.

- Kaczmarek L., *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988.
- Kielar-Turska M., *Rozwój sprawności językowych i komunikacyjnych*, [w:] E. Czaplewska, S. Milewski (red.), *Diagnoza logopedyczna. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012.
- Kurcz I., *Psychologia języka komunikacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Ligęza M., *Podstawy rozwoju języka i mowy dzieci*, [w:] T. Gałkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.
- Milewski S., *Mowa dorosłych kierowana do niemowląt. Studium fotostatycznie-fonotaktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
- Obrębowski A., *Podstawowe wiadomości filo i ontogenezy oraz anatomii narządu słuchu*, [w:] A. Pruszewski, A. Obrębowski (red.), *Audiologia kliniczna. Zarys*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego im. M. Marcinkowskiego, Poznań 2010.
- Porajski-Pomsta J., *Umiejętności komunikacyjne i językowe dzieci w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993.
- Przetacznikowa M., *Wiek przedszkolny*, [w:] M. Żebrowska (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1982.
- Wood D., *Jak dzieci uczą się i myślą*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Zyzik E., *Mowa dzieci w wieku przedszkolnym i sposoby jej wspomagania*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 2011, nr 20.

Formation of language competence of a child in many preschool and early school years

Abstract: The article defines the basic concepts of child speech development. The analysis of its various stages is combined with ways of stimulation through the actions of parents, caregivers and then teachers of preschool and early school education. The child's mastery of the elements of language determines his communicative competence and, therefore, the effectiveness of communication in a manner appropriate to the existing conditions or a specific situation. Thus, an inseparable element of the child's acquisition of language competence is not passive listening and repetition of heard words or phrases, but also skillful inclusion of the child in the creation of his own language, building a vocabulary by correcting and reinforcing statements. The article also points out the need to stimulate the child's need to speak, especially in the early stages of education. The way and quality of information transmission, verbal contact with the child from the prenatal period is of vital importance for his development, which can give tangible results later and greatly facilitate the acquisition of communication skills and language competence.

Keywords: language competence, formation of language competence, stages of speech development, stages of speech development, verbal, active and passive

About the Authors

Katarzyna Milek – doctor of social sciences in the field of pedagogy. Assistant professor at the Faculty of Social Sciences at the Gniezno University of Millennium. Research areas: creativity, preschool education, art therapy. The author of many articles in scientific journals as well as in monographs.

Honorata Marmurowicz – Master's degree in preschool and early childhood education. Doctoral student at the University of Zielona Gora at the Faculty of Humanities and Social Sciences. Student at the Higher School of Vocational Education in Wrocław – sensory integration with elements of behavioral therapy. Chairwoman of the Scientific Circle of Creative Art Therapist operating at Gniezno Millennium University.